

Problema bisericilor românești din Iugoslavia după primul război mondial. Mărturiile lui Theodor G. Emandi

Ministru plenipotențiar la Belgrad (septembrie 1920 – februarie 1928) și Praga (martie 1928 – decembrie 1936), Theodor G. Emandi nu a fost diplomat de carieră, deși a funcționat mult timp ca șef de misiune în două state vecine cu care România avea tratate de alianță politico-militară în cadrul Micii Înțelegeri.

Născut în martie 1868 la Bârlad, Theodor G. Emandi era fiul lui George Iamandi, fost deputat în Adunarea Electivă a Moldovei în 1859; cu studii de drept la Iași, a intrat în baroul din orașul natal, a fost și judecător, devenind ulterior primar al Bârladului și prefect de Tutova. Membru marcant al Partidului Conservator Democrat și prieten personal cu liderul acestuia, Take Ionescu, Theodor G. Emandi a fost ales de patru ori deputat și de două ori senator. Atunci când nu a mai fost membru al Parlamentului României Mari, amicul său politic, Take Ionescu, devenit ministru de Externe (iunie 1920) în guvernul Generalului Alexandru Averescu, i-a răsplătit devotamentul cu postul de la Belgrad, considerat, în vara anului 1920, drept foarte dificil din rațiuni care vor fi expuse.

Cea mai spinoasă problemă din relațiile bilaterale cu care s-a confruntat proaspătul reprezentant diplomatic la Belgrad a fost, neîndoielnic, cea a statutului bisericilor românești din Iugoslavia, care s-a dovedit în timp insolubilă. Cunoașterea ei permite descifrarea unor deschideri și limite existente în raporturile interbalcanice după prima conflagrație mondială; în cazul de față este vorba de două state vecine, care făceau din alianța lor, la care s-a adăugat din 1922 și legătura dinastică, un pivot al politicii lor externe. Theodor G. Emandi a lăsat câteva

pagini de note personale inedite privitoare la misiunea de la Belgrad. Conținutul lor aruncă noi lumini și asupra chestiunii bisericilor românești, mai ales că textul este eliberat de constrângerile corespondenței oficiale.

*

Puțin timp după desemnare (1 august 1920), viitorul ministru la Belgrad demisiona din Partidul Conservator Democrat; el scria, între altele, prietenului Ion Ionescu, vicepreședintele filialei din județul Tutova: „Neîndeplinirea dorinței ce am avut de a jertfi, în Parlamentul României Mari, slabele mele puteri pentru triumful ideilor de ordine și deci de adevărată libertate, nu m-au putut împiedica de a privi cu toată încrederea datorita ce am de urmat în slujba intereselor țării. Am avut un moment tentațiunea de a-mi croi, cel puțin pe câțiva ani, o viață ușoară și plăcută la care-mi dădeau dreptul cei 32 de ani de sbuciumări politice. Mi-am reamintit însă că atitudinea mea din ultimii ani mi-a ridicat dreptul de a dispune de persoana mea. În adevăr că, încă din 1914, eu am făcut tot ce omenește a fost posibil și tot ce neînsemnata mea activitate mi-a permis, pentru ca România să intre în războiul European și să-și realizeze marele ei ideal național. De aceea aș fi considerat ca o lașitate față de mine însumi dacă n-aș fi hărăzit toată munca și întreg devotamentul meu României mărite, care acum mai mult ca oricând are nevoie de toate energiile pentru consolidarea ei internă și pentru dobândirea locului ce i se cuvine în relațiile noastre externe.

Așa încât, când Dl. Take Ionescu m-a desemnat să reprezint țara în Iugoslavia, am considerat această grea misiune ca o onorătoare încredere de la care nu mă puteam sustrage deoarece prin atitudinea mea față de războiul nostru național, jertfa personalității mele aparține de drept țării prin contractarea uneia din acele datorii care se sting odată cu viața omului.

Firește este că intrând în diplomatie încetez a mai aparține vreunei grupări politice”¹.

¹ Arhiva Bibliotecii Naționale a României (în continuare ABNR). Fond Saint Georges, P.XCVIII, D.6, f.42-64: Manuscrisul intitulat *Șapte ani și jumătate la Legația din Belgrad*, ff. 1-2.

Înainte de a pleca la post, Theodor G. Emandi a examinat împreună cu Take Ionescu „toate problemele relațiilor noastre cu Serbia” și a studiat „firește superficial” dosarele de la Ministerul de Externe, realizând „dificultățile ce voi întâmpina și greutatea enormă a misiunii ce mi se încredințase”².

La 17 septembrie 1920, noul ministru sosea la Belgrad, fiind întâmpinat de Constantin Langa-Rășcanu, care avea numai rangul de însărcinat cu afaceri, iar la 26 septembrie prezenta scrisorile de acreditare Prințului Regent Alexandru Karadjordjević, care îl înlocuia pe Regele Petar I, grav bolnav, în vila de la Topcidere, reședință provizorie. A urmat întrevederea cu premierul Milenko Vesnić, fost vreme îndelungată ministru la Paris, care „se găsea din întâmplare la Președinția Consiliului”; cauza a fost că „luptele politice devenind cu totul pasionate în 1919, A.S. Prințul Alexandru a chemat de la Paris pe Vesnić, care a reușit să constituie un minister de coaliție care a avut meritul de a calma patimile durând aproape un an și jumătate”³. În fapt, acest cabinet, efectiv provizoriu, a durat de la 17 mai 1920 până la 1 ianuarie 1921, fiind înlocuit de un guvern eminent politic, în frunte cu Nikola Pašić, liderul Partidului Radical Sârb (1 ianuarie 1921 – 27 iulie 1924), care și-a asumat și conducerea diplomației; a fost un cabinet de coaliție cu Partidul Democrat în frunte cu Ljuba Davidović. Portofoliul Externelor în cabinetul Vesnić îl deținea Ante Trumbić, croat, fost membru în delegația Iugoslaviei la Conferința păcii de la Paris; Theodor G. Emandi observa că acesta, „nefăcând parte din nici un partid politic și ca dalmat aproape necunoscător al problemelor vechii Serbii, firește este că-i era greu să soluționeze problemele ce i s-ar fi propus; /.../ de aceea, în timpul acestei guvernări nu am putut ataca nici una din marile noastre interese”⁴.

Ministrul României își amintea că șeful guvernului și cel al diplomației iugoslave l-au primit „excepțional de bine”, motivele fiind două: „cea dintâi era că relațiile dintre cele două țări, care prin 1919 ajunseseră aproape de ruptură, nu erau încă perfect

² IBIDEM, f. 3.

³ IBIDEM, f.5.

⁴ IBIDEM.

restabilite și numirea unui ministru titular arăta tocmai dorința guvernului român de a uita trecutul și a relua vechile relații amicale, iar a doua împrejurare era că fiind unul din amicii intimi ai lui Take Ionescu, care a fost totdeauna mult apreciat de sârbi și în care ei aveau o mare încredere, aveam încă de la început una din notele cele mai bune, fiindcă mă prezentam ca executorul politicii de amiciție și de înțelegere a lui Take Ionescu”⁵.

Care au fost însă primele constatări ale proaspătului diplomat? „Am găsit relațiunile dintre cele două țări dacă nu chiar încordate, dar vizibil destul de reci; /.../ Langa-Rășcanu făcuse tot ce-i era în putință ca să netezească asperitățile și să îndulcească relațiunile; nemulțumirile fuseseră însă prea profunde și rănila trecutului erau încă sângerânde și deci nu era cu putință o grabnică apropiere prin uitarea completă a trecutului”⁶.

În opinia lui Theodor G. Emandi, două mari probleme conexe dominau atunci ansamblul raporturilor bilaterale: Banatul și chestiunea școlară și bisericească din Macedonia. Iată mărturia ministrului României: „Dacă în prima problemă, greșelile au fost de ambele părți, în cea de a doua au fost numai de partea sârbilor. Nu am intențiunea să revin asupra istoricului chestiunii Banatului, care este prea recentă și destul de cunoscută de toată lumea. Mă voi mărgini să arăt două mari regrete și anume: că nu s-a executat înțelegerea Pašić - Take Ionescu și că sârbii au ocupat Banatul aproape întreg îndată după retragerea armatelor dușmane.

Înțelegerea Pašić - Take Ionescu, care stabilea frontiera între Baziaș și Zenta, prezenta două avantaje pe care le-aș numi geniale. Cel dintâi era că trecând României regiunea Biserica Albă - Alibunar - Vârșeț - cu un număr de sate toate românești - se egalizau minoritățile respective; adică în loc ca România să aibă în Banatul ei 30.000 de sârbi, iar sârbii în al lor 100.000 români, cifrele acestea s-ar fi egalizat și fiecare stat ar fi avut în celălalt cam 30-40.000 de naționali. Inegalitatea aceasta dispărând, firește că ar fi ieșit de la ordinea zilei toate dificultățile ce întâmpinăm astăzi: guvernul de la Belgrad s-ar fi gândit mai mult înainte de a permite măsuri vexatorii contra românilor, iar guvernul de la București nu

⁵ IBIDEM.

⁶ IBIDEM, f. 9.

ar fi stat la gând un moment ca să aplice aceeași reciprocitate. Astăzi, dificultatea unei populații românești prea mari în Banatul sârbesc apasă deopotrivă de greu asupra ambelor guverne. Pentru cel din Belgrad, interesul asimilării și deci al micșorării numărului românilor prezintă o tentațiune continuă pentru măsuri nedrepte pe când numărul prea mic de sârbi în România oprește guvernul de acolo de a organiza o apărare a elementului românesc din Serbia prin aplicarea aceluiași măsuri contra sârbilor din România. Dacă un guvern românesc ar cădea în greșeala de a persecuta pe sârbii din România ar avea imediat după rezultate dezastruoase și anume ar atrage antipatia întregii Europe asupra noastră – de ceea ce sârbii, curând sau mai târziu, nu vor scăpa – și apoi ar da dreptul guvernului din Belgrad să urmărească pe față și cu tenacitate dispariția elementului românesc, ceea ce acum nu poate face oficial și deschis, ci numai excepțional și lăturalnic.

Situația aceasta de inegalitate va rămânea multă vreme o cauză profundă de iritațiune a celor două opinii publice și deci va prezenta continuu ocaziuni pentru încordarea relațiilor dintre cele două guverne. Este inexplicabil că (sic) conferința de la Versailles a trecut cu atâta ușurință asupra acestei mari probleme, și în loc să o clarifice a încurcat-o și mai rău prin stabilirea unei frontiere cu adevărat detestabilă pentru ambele state. De aceea neexecutarea acordului ce se stabilise la Paris între Pašić și Take Ionescu a fost o mare greșeală deopotrivă pentru ambele state.

Cel de al doilea avantaj era că Banatul să fi fost împărțit după modul în care se făcuse înțelegerea. Cei doi mari cunosători ai psihologiei popoarelor au urmărit să desființeze orice cauze din trecut care ar fi putut suscita în viitor iritațiunea celor două națiuni, făcând chiar să dispară amintirile care rămân totdeauna dureroase, când amorul propriu național este atins. Cum fiecare din cele două state cerea mai mult și cum din această cauză deja ambele opinii publice erau ajunse la un maximum de încordare, pentru liniștirea spiritelor și evitarea tuturor neînțelegerilor ce am avut și probabil vom mai avea, Take Ionescu propunea și Pašić admisesese ca înțelegerea să rămână secretă, și ea să fie proclamată printr-un arbitru cărui să se supună ambele state; s-a vorbit de Lordul Balfour, de Clémentineau sau de Președintele Wilson, care și-ar fi

însușit înțelegerea celor doi bărbați de stat și ar fi proclamat-o ca rezultatul arbitrajului. Modalitatea aceasta, adevărat genială, ar fi șters orice amintiri dușmănoase. Nici unul din cele două state n-ar fi rămas cu impresia nedreptății și deci elementul cel mai periculos al atingerii de amor propriu ar fi fost cu totul înlăturat; ambele popoare ar fi primit cu bucurie o împăcare impusă de un al 3-lea amic și nici unul n-ar fi avut sentimentul de a fi unul învins și celălalt învingător. Prin acest iscusit procedeu s-ar fi evitat încordarea raporturilor noastre din 1919, când nu eram departe de o ruptură cu consecințe pe atunci incalculabile și s-ar fi pus capăt agitațiilor și frământărilor care au cuprins cele două popoare până la 1924, când s-a stabilit frontiera tratatelor. Este desigur de regretat că înțelegerea celor doi mari oameni politici deopotrivă de mari patrioți n-a putut fi adusă la îndeplinire sincer și leal. Cel de al doilea mare regret este că imediat după retragerea armatelor dușmane, armatele sârbești, mai apropiate de malul Dunării decât cele românești care se aflau în Moldova, au ocupat ca (sic) cuceritori întreg Banatul. În acest timp, în Transilvania ca și în Banat populațiunea românească, în așteptarea armatelor noastre, începuse a se organiza, constituind organe de conducere și de administrație. Toate aceste încercări de a trăi în libertate și în independență erau făcute de oameni care trăiseră secole întregi sub jugul unguresc și care la Alba Iulia, îndată după plecarea dușmanilor, aclamaseră, într-o adunare memorabilă, unirea lor cu patria-mumă. Ce impresie a putut să le facă o armată străină care, ca orice armată în campanie, suprimă libertatea, rechiziționează, umilește și se dedă la acte nepermise? /.../

Guvernul din Belgrad are singur răspunderea unei enorme greșeli, care a provocat în 1919 și 1920 încordarea relațiilor româno-sârbe și a lăsat o amintire dureroasă care cu greu se va putea șterge din memoria poporului român. Scuză ce au invocat sârbii că armatele lor urmau Comandamentul francez din care făceau parte nu are valoare deoarece este dovedit că ei au știut să dejoace intențiunile Comandamentului Suprem ocupând Banatul în contra voinței lor după cum dovedește Charles Rivet în cartea sa *En Yougoslavie* (Perrin et Cie, Paris, 1919, p. 134). Purtarea armatelor sârbe în Banat a provocat așa indignare atât în

populație, cât și în cercurile conducătoare românești, încât francezii, ca să evite vreo ciocnire ce ar fi putut să aibă consecințe catastrofale, au luat repede măsuri de a stabili un cordon pentru separarea celor două armate, cordon care s-a menținut până la retragerea armatelor sârbești și la stabilirea așa-zisei linii demarcaționale.

Guvernul din Belgrad știa că n-are nici un titlu la posesiunea Banatului și știa că România nu intrase în război decât numai după ce marii aliați îi garantaseră prin tratat scris că-i recunoaște Banatul integral, cu atât mai vinovat a fost când a ocupat Banatul fără știrea României și contra voinței Comandamentului francez.

Această ocupare, considerată în România o provocare, a înrăutățit mult relațiile dintre cele două țări și a rămas cu o urâtă amintire în tot timpul Conferinței de la Paris și desigur că nu a contribuit puțin asupra tratativelor cu împărțirea Banatului și a neexecutării înțelegerii Pašić - Take Ionescu.

În septembrie 1920, când am sosit eu în Belgrad, ecoul acestor neînțelegeri se auzea încă și raporturile celor două state se resimțeau încă mult. /.../ Prin ocuparea Budapestei (în 1919 – C.I.), armata română avea nevoie de munițiuni care veneau din Franța prin Serbia. Pentru că românii nu voiau să elibereze de la Reșița podul de pe Sava de care aveau mare nevoie sârbii până când aceștia nu vor restitui ce luaseră din Banat, autoritățile sârbești se găseau în drept să oprească și să facă mari dificultăți munițiilor trebuitoare armatei române. Cu greu s-ar putea măsura răul ce a adus relațiilor noastre această situațiune destul de încordată”⁷.

Am insistat asupra acestui comentariu privind disputa Banatului pentru că Theodor G. Emandi consideră că una din urmările acestor tensiuni a fost decizia guvernului din Belgrad de a închide imediat după conflagrația mondială toate școlile și bisericile românești din Macedonia, „care au funcționat nesupărate de nimeni sub Imperiul Turcesc și care existau acum în temeiul tratatului încheiat la București în 1913”. Diplomatul sublinia că „protestările opiniei publice din România aveau un

⁷ IBIDEM, ff. 10-12.

puternic ecou în Parlament, unde, atât în Senat, cât și în Adunarea Deputaților se adresau comunicări și interpelări guvernului care era invitat să reacționeze. Pe de altă parte, întrunirile de protestare și articolele violente din ziare se înmulțeau și făceau foarte delicată pozițiunea guvernului și în special a lui Take Ionescu, Ministrul Afacerilor Străine. Mai venise apoi, chiar în ajunul plecării mele la Belgrad, o întâmplare care îngreuiase pozițiunea mea. Dl. Negulescu, Ministrul Instrucțiunii Publice, rostise într-un banchet oficial la Praga oarecare cuvinte pentru protestare în contra închiderii școlilor și bisericilor românești din Macedonia însoțite de declarațiuni că România nu va tolera această violare a tratatelor. Firește este că guvernul de la Belgrad s-a crezut dator să ceară serioase explicațiuni lui Take Ionescu, care a răspuns că politica statului român nu se angajază decât de Președintele de Consiliu, de Ministrul de Externe și de trimisul Regelui și al guvernului la Belgrad. Incidentul s-a închis, dar el n-a fost prea oportun tocmai când mă pregăteam să plec la Belgrad. Deși amicul meu Langa-Rășcanu avusese la plecarea sa oarecare iluziuni, căci primise promisiuni formale, atât de la Vesnić, cât și de la miniștrii respectivi (chiar anunțase la București, prin una din ultimele sale telegrame, deschiderea școlilor și bisericilor), totuși eu rămăsesem sceptic, și cum nu eram încă în curentul afacerilor, îmi luam timpul necesar ca să intru în cunoștința perfectă a întregii probleme. La telegramele lui Take Ionescu mă mărgineam să protestez contra faptelor reclamate, fără să intru în cercetarea aprofundată a chestiunilor, atât pentru că aveam de a face cu provizoratul lui Vesnić, cât și pentru că socoteam că trebuie să procedez cu prudență, cunoscând perfect problema și având cu Bucureștiul aceeași linie de conduită, căci până atunci Ministerul nostru de Externe nu stabilise încă în mod hotărât punctul de vedere al guvernului român”⁸.

Acest fapt s-a produs la începutul lunii februarie 1921, după constituirea cabinetului Nikola Pašić, când Take Ionescu îi cerea lui Theodor G. Emandi să protesteze contra închiderii Bisericii române din Bitolia în următorii termeni: „Guvernul român, sprijinindu-se pe Protocolul care a fost semnat între

⁸ IBIDEM, ff. 12-13.

România și Serbia în 1913 și pe tratatul care garantează dreptul minorităților (prin tratatul de la Saint Germain en Laye din 10 septembrie 1919 și declarația din 5 decembrie 1919, Iugoslavia se obliga să protejeze minoritățile naționale de pe teritoriul ei – C.I.), nu poate să nu protesteze contra închiderii Bisericii române din Bitolia; guvernul român înțelege să-și mențină intacte drepturile sale; el nu poate să nu regrete profund acest act care se petrece exact în momentul în care face toate eforturile pentru a da raporturilor dintre cele două țări caracterul unei cordialități crescânde pe care asemenea incidente nu le pot favoriza; el este sigur că atunci când acest fapt va fi cunoscut va produce efervescentă în opinia publică românească, cu atât mai mult cu cât guvernul grec manifestă față de bisericile și școlile românești mai multă atenție și bunăvoință; nu va lipsi să se remarce că chiar la Sofia școala română funcționează; guvernul sârb ar trebui să știe că Biserica română din Bitolia a fost obținută după o luptă lungă cu Poarta și că era considerată de toți românii ca un fel de simbol; guvernul român speră că acest incident este datorat unei desconsiderări din partea autorităților locale și că guvernul de la Belgrad va da ordinul de redeschidere⁹. Pe de altă parte, ministrul român de Interne, Constantin Argetoianu, primea un memoriu de protest al studențimii universitare din București – adoptat la adunarea din Aula Magna (20 februarie 1921) – față de tratamentul aplicat aromânilor din Macedonia sârbească. Semnat, printre alții, de Dimitrie Gusti, Sterie Diamandy, Tache Papahagi, V. Caracostea, A. Rally, V. Băncilă, memoriul ajungea pe biroul lui Take Ionescu¹⁰.

Theodor G. Emandi își amintea că problema școlilor și bisericilor din Banat era deosebită de cea din Macedonia. Legația României din Belgrad era „în curent cu mizeriile ce se făceau românilor din Banat, mai mult încă știam că Ministerul de Externe refuzase de a primi în două rânduri notele Dlui Langa-Rășcanu în care intervenea pentru românii din Banat sub cuvânt că nu ne putem amesteca în afacerile interne ale statului, întrucât românii

⁹ IBIDEM, P.XCIV, D.11, f. 2: Telegramă de la București către Belgrad, nr. 3132 / 3 februarie 1921 (T. Ionescu).

¹⁰ IBIDEM, P.XLII, D.3, ff. 242-243.

din Banat deveniseră prin încorporarea cu Serbia supuși ai Statului S.H.S. Problema se prezenta altfel în Macedonia mai ales după tratatul de la București prin care Serbia a recunoscut atât naționalitatea, cât și școlile și bisericile românești de acolo, așa că (sic) concetățenii noștri de acolo erau considerați ca supuși români”; principalul interlocutor al diplomatului român a fost Tihomir Popović, adjunct al ministrului de Externe, „care, de fapt, conducea Ministerul; foarte muncitor și inteligent, se găsea în curentul tuturor chestiunilor, cu toate că era cam brusc în relațiunile cu membrii corpului diplomatic, dar, totuși, avea toată autoritatea necesară înaltului său post”; Theodor G. Emandi a apelat și la ministrul Cultelor, Paul Marinković, căruia i-a adresat un memoriu, „în care arătam drepturile românilor /din Macedonia/ de a avea școli și biserici după tratatul din București din 1913, cum acestea au fost respectate de turci, cum tratatele îi obligă să respecte drepturile minorităților etc. etc. Marinković mi-a răspuns că nu avem nici un drept deoarece tratatul minorităților nu privește pe minoritățile din Macedonia, iar cât privește tratatul din București, el este caduc, deoarece el a fost denunțat de însăși România prin aceea că nu a intrat în război când Serbia a fost atacată. Era pentru prima oară când guvernul din Belgrad își arăta punctul său de vedere în această grea problemă. N-am lipsit de a comunica lui Take Ionescu această importantă conversațiune și a rămas firește viu mirat de această stranie justificare a măsurilor luate. Pentru a preciza cererea mea și pentru a nu da impresia că voiesc o negociere platonice, eu insistam ca ministrul Cultelor să deschidă biserica românească din Bitolia. Marinković mi-a spus că va pune chestia în Consiliul de Miniștri, dar m-a sfătuit să vorbesc și Președintelui de Consiliu (Nikola Pašić – C.I.) fără care nu se făcea absolut nimic”¹¹.

Aceste demersuri nu au avut nici o urmare. Interese superioare au făcut ca diplomația românească să se concentreze asupra constituirii Micii Înțelegeri pe etape. După tratatul româno-cesoslovac din aprilie 1921, în iunie a fost semnată convenția de alianță defensivă româno-iugoslavă. De menționat, totuși, că prin Procesul-verbal nr. 3, semnat de Pašić și Take

¹¹ IBIDEM, P.XCIII, D.6. ff. 21-22.

Ionescu – anexat tratatului - părțile au căzut de acord asupra punctelor următoare:

„1) Cele două guverne vor numi în cel mai scurt timp delegați pentru a studia și negocia reglementarea chestiunii bisericilor și școlilor românești din Banatul sârbesc și a bisericilor, școlilor și mănăstirilor sârbești din Banatul românesc, pe baza reciprocității de tratament.

2) În legătură cu problema școlilor și bisericilor românești din Macedonia sârbească, plenipotențiarilor celor două țări și-au menținut opiniile lor respective, și anume: plenipotențiarul român că angajamentul Serbiei decurgând din tratatul de la București din 1913 continuă să existe și plenipotențiarul sârbilor, croaților și slovenilor că acest angajament a încetat prin denunțarea tratatului de la București ca urmare a evenimentelor din anii 1914-1915; părțile au decis să amâne această chestiune până la reglementarea regimului școlilor și bisericilor sârbești și românești vizate în Paragraful 1 al prezentului Proces-verbal.

Cu această ocazie, plenipotențiarul român ia act cu satisfacție de bunele dispoziții ale guvernului sârbilor, croaților și slovenilor privind tratamentul românilor din Macedonia”¹².

Care au fost urmările? La începutul lunii octombrie 1922, soseau la Belgrad câțiva plenipotențiarilor români pentru tratative în problemele minorităților. Convorbirile au început la 3 octombrie cu o alocuțiune optimistă a noului șef al diplomației iugoslave, Momcilo Ninčić, dar în zilele următoare delegații iugoslavi au absentat; orice discuție a românilor cu premierul Pašić sau ministrul de Externe nu a mai fost posibilă. În aceste împrejurări, primul ministru Ionel Brătianu a decis revenirea în țară a delegației. Ministrul Belgiei la Belgrad aprecia incidentul drept „incredibil”, subliniind că în ziarul *Politika* (oficios al guvernului) din 12 octombrie a apărut un „articol straniu” pe această temă¹³.

În primăvara anului 1924, nu se înregistrau progrese în acest domeniu. Problema se afla și în atenția diplomației franceze,

¹² IBIDEM, P.XCIV, D.11, f. 9.

¹³ Arhivele Naționale ale României. Arhiva Istorică Centrală / Microfilme Belgia, rola 22, cadrele 687-689: Raport Belgrad, nr. 1372/321, 23 octombrie 1922 (A. Delcoigne).

în contextul tensiunilor româno - iugoslave de pe alte planuri. Chiar Raymond Poincaré observa că „sârbii se tem de românizarea sârbilor din Banatul românesc, în timp ce ei cunosc slaba putere de atracție a sârbilor pentru românii din Vojvodina”; omul politic francez considera că problema „vlahilor” din Macedonia sârbească este „și mai sensibilă pentru Belgrad” din cauza „simpatiilor româno-bulgare pe acest teren”¹⁴. După o detensionare a situației, în vara aceluiași an, în timpul unei audiențe la Regele Alexandru, Theodor G. Emandi afla „mirarea” suveranului că „problemele școlilor și bisericilor românești nu s-au aranjat încă” și comunica intenția soluționării lor¹⁵.

Este cert că Iugoslavia nu mai recunoștea practic pe aromânii din Macedonia pentru a nu se crea un precedent în litigiile ei cu Bulgaria; rămânea stabilirea regimului reciproc al școlilor și bisericilor din Banat. Prin contacte diplomatice s-a convenit organizarea unei conferințe bilaterale la Timișoara, ale cărei lucrări să se deschidă la 2 decembrie 1926. Criza declanșată la Belgrad după semnarea pactului italo-albanez de la Tirana (27 noiembrie 1926) a împiedicat desfășurarea reuniunii. Referindu-se la tergiversarea negocierilor, un diplomat român, Radu Florescu, fost membru în Comisia mixtă de delimitare a frontierei româno-iugoslave și vechi prieten al lui Theodor G. Emandi, scria acestuia în ianuarie 1927: „După ani de zile de zadarnice eforturi, cunosc dificultățile ce aveți de învins în chestiuni ce se prezintă ca țesătura pânzei Penelopei; cam așa se prezintă chestiunea școlilor și bisericilor noastre din Serbia; ceea ce se pune la cale cu un guvern se desface sub următorul”¹⁶. Pašić

La începutul anului 1927 se punea din nou problema reunirii conferinței bilaterale. În aceeași perioadă, Ștefan Nikolić, vicarul episcopiei sârbești din Banatul românesc, evocând egalitatea în drepturi cu românii de care se bucura personalul

¹⁴ IBIDEM, Franța, Rola 183, cadrele 620-621; telegramă Paris către București, nr. 288/9 mai 1924 (R. Poincaré).

¹⁵ Arhiva Ministerului Afacerilor Externe al României, F. 71 – Iugoslavia general, 1920-1933, vol. 1, f. 44; telegramă Belgrad, nr. 1832/4 august 1924 (Th. Emandi).

¹⁶ *Vezi Lupta* din 15 decembrie 1926.

eclesiastic sârbesc, mărturisirea într-un interviu dorința sa de reciprocitate pentru românii din Serbia și regreta că evenimentele de la Belgrad din ultimul timp împiedicaseră desfășurarea conferinței¹⁷.

Fixată pentru sfârșitul lunii ianuarie 1927, întrunirea Comisiei mixte a fost din nou amânată pentru 20 februarie, dar nici atunci reuniunea nu a mai avut loc. S-a constatat că sistemul reunirii de delegații nu dă rezultatele așteptate, deoarece era subordonat unor probleme de ordin intern, fără legătură directă cu negocierile. Contactele dintre șefii diplomației celor două țări, I. M. Mitilineu și, respectiv, Voja Marinković, prilejuite de Conferința Micii Înțelegeri de la Ioachimov (13-15 mai 1927) și conversațiile de la Belgrad au permis găsirea unei noi formule de negociere, aceea a tratativelor directe dintre Ministerele de Externe¹⁸. Așa s-a ajuns ca la 17 și 23 august 1927 să fie semnat la Bled și, respectiv, Belgrad, un acord privitor la regimul școlilor din Banat, dar aplicarea acestuia a întârziat; el a fost înlocuit prin convenția de la Belgrad (10 martie 1933), care reglementa problema școlilor primare din Banat. Un acord privitor la regimul bisericilor ortodoxe române din Banat a fost semnat, tot în capitala Iugoslaviei, abia la 2 iulie 1934, dar el nu a intrat niciodată în vigoare din cauza absenței ratificării părții iugoslave¹⁹.

*

Nu putem încheia aceste rânduri fără a menționa faptul că în bilanțul asupra misiunii din Iugoslavia. Theodor G. Emandi trecea, printre altele, „terminarea chestiunii școlare din Banat și negocierea aproape completă a problemei bisericești”²⁰. În ce privește al doilea aspect, speranțele lui au fost deșarte.

¹⁷ *Politica* din 15 ianuarie 1927.

¹⁸ *Dimineața* din 22 august 1927.

¹⁹ Vezi Dr. Gligor POPI, *Românii din Banatul sârbesc în secolele XVIII-XX – pagini de istorie și cultură*, Editura Libertatea – Panciova, Editura Fundației Culturale Române – București, 1993, pp. 208-208.

²⁰ ABNR, Saint Georges, P.XCIV, D.11, f. 69. Manuscrisul intitulat *Terminarea misiunii mele în Iugoslavia. Plecarea din Belgrad*.